

Barbara Ober-Domagalska

Religia a praca - ewolucja poglądów na temat etyki pracownika i jego otoczenia instytucjonalnego w chrześcijańskiej nauce społecznej

Colloquium nr 4, 149-172

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Barbara Ober-Domagalska
Uniwersytet Łódzki

**RELIGIA A PRACA – EWOLUCJA
POGLĄDÓW NA TEMAT ETYKI
PRACOWNIKA I JEGO OTOCZENIA
INSTYTUCJONALNEGO
W CHRZEŚCIJAŃSKIEJ
NAUCE SPOŁECZNEJ**

STRESZCZENIE

Celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie ewolucji poglądów na temat etyki pracy i prowadzenia działalności gospodarczej w społecznym nauczaniu kościołów protestanckich i Kościoła katolickiego. Zaprezentowana ewolucja została skonfrontowana z założeniami teoretycznymi etyki biznesu, w której wyszczególniono 3 poziomy analizy działań etycznych: poziom indywidualny, grupowy i społeczny, który odnosi się do działań zgodnych z zasadami Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa. Przeprowadzone analizy dowodzą, że chrześcijańska nauka społeczna ewoluowała z zagadnień zajmujących się etyką pracownika, w kierunku zagadnień zajmujących się Społeczna Odpowiedzialnością Przedsiębiorstwa. Dokonane analizy ukazują również, że poglądy Maxa Webera i Michaela Novaka na temat roli protestantyzmu i chrześcijaństwa w rozwoju kapitalizmu nie są ze sobą sprzeczne, a raczej kompatybilne. Zarówno protestantyzm jak i katolicyzm w znacznym stopniu wpłynął na ukształtowanie norm etycznych współczesnego człowieka pracy i jego otoczenia instytucjonalnego.

Słowa kluczowe:

praca, religia, społeczna nauka Kościoła, powołanie, etyka.

WSTĘP

Analizując podejmowaną na gruncie socjologii problematykę etyki pracy i prowadzenia działalności gospodarczej odnaleźć można szereg defi-

nicji i podejść tłumaczących związek tych obszarów życia człowieka. Praca, zgodnie z definicją przedstawioną w słowniku PWN, rozumiana jest jako: proces złożonej aktywności fizyczno-umysłowej, której celem jest przekształcenie szeroko rozumianego środowiska w ten sposób, by zwiększyć szanse przeżycia gatunku ludzkiego¹. Definicja ta akcentuje fakt, że praca jest aktem świadomego i celowego wysiłku, typowego dla gatunku ludzkiego.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wpływu chrześcijaństwa na kształtowanie się etyki pracy i działalności gospodarczej. Artykuł oparty został na analizie treści materiałów zastanych. Przedstawię w nim założenia teoretyczne etyki biznesu. Zaprezentuję 3 podstawowe obszary analiz etycznych w biznesie. Następnie przedstawię ewolucję poglądów na temat etyki pracy i działalności gospodarczej dokonanej w nawiązaniu do wpływu religii na jej kształt. Szczegółnie miejsce poświęcę na analizę poglądów Maxa Webera i Michaela Novaka, których oceny wpływu wyznania na kwestie pracy uznawane są za sprzeczne. Koncentrując się na tych dwóch autorach zastanowię się, czy faktycznie ich poglądy na kwestię roli wyznania w kształtowaniu etyki pracy i jej kontekstu instytucjonalnego wykluczają się.

Etyka działalności gospodarczej i obszary jej analizy

Praca i działalność gospodarcza, jak każda sfera życia człowieka potrzebuje stworzenia standardów postępowania. Za ich tworzenie odpowiada etyka działalności gospodarczej, zwana potocznie „etyką biznesu”. Celem poniższego podrozdziału jest zaprezentowanie obszaru zainteresowania etyki biznesu i poziomów jej analizy.

Przedmiotem badań i opracowań na temat etyki pracy i działalności gospodarczej, potocznie zwanej etyką biznesu jest zarówno analiza kondycji moralnej sfery gospodarczej (czym zajmuje się deskryptywna etyka biznesu) jak i tworzenie wskazówek postępowania ludzi i ich otoczenia instytucjonalnego (etyka preskryptywna)².

By lepiej określić relacje jakie zachodzą pomiędzy jednostką a jej otoczeniem instytucjonalnym, badacze odwołują się różnych poziomów analiz. Najpowszechniejszy jest podział na trzy poziomy: „mikro”, „mezo” i „makro”.

¹ W. Kozek, *Słownik internetowy PWN*; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/praca;3961600.html>, (dostęp: 09.09.2015).

² G. D. Chrysides, J. H. Kaler, *Wprowadzenie do etyki biznesu*, PWN, Warszawa 1999.

R. Griffin w swoich analizach podkreśla znaczenie relacji pomiędzy podsystemami wyróżniając trzy ich kierunki: (1) stosunek pracownika do firmy; (2) stosunek firmy do pracownika oraz (3) firmy do innych podmiotów gospodarczych³.

W pierwszym obszarze analizy preskryptywne koncentrują się na normach etycznych jakie powinny obowiązywać każdego pracownika, np. dochowywanie tajemnicy zawodowej, szacunek dla współpracowników, czy przestrzeganie prawa pracy. W obszarze stosunku firmy do pracownika, etyka normatywna określać będzie jakie normy etyczne powinny obowiązywać pracodawcę, np. warunki zatrudnienia, poszanowanie prywatności, czy ochrona zdrowia pracownika. W końcu, obszar określający stosunek firmy do innych podmiotów gospodarczych będzie nakreślał relacje i normy etyczne jakie powinny obowiązywać firmy wobec klientów, konkurencji, czy akcjonariuszy.

Podział ten wydaje się niepełny, z uwagi na pominięcie roli interesariuszy niebędących podmiotami gospodarczymi, np. ludźmi, którzy mieszkają w sąsiedztwie fabryki zanieczyszczającej środowisko naturalne. O takim podziale nie zapomina D. Walczak-Duraj, która, uwzględniając podział na 3 obszary, nie pomija wagi, jaką w relacjach z biznesem odgrywają inni interesariusze, np. społeczność lokalna, wobec której firmy mają zobowiązania moralne. Przedstawia ona zatem wymiar jednostkowy, grupowy i społeczny⁴.

Wymiar społeczny można nazwać wymiarem Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa (Corporate Social Responsibility – CSR). Określa on bowiem obowiązki moralne o dobrowolnym charakterze⁵, które wykraczają poza obowiązki prawne i ekonomiczne⁶, jakie ma przed sobą biznes w stosunku do środowiska, w jakim funkcjonuje⁷. Zaprezentowane trzy wymiary ukazują w pełnym stopniu obszary, w których biznes i ludzie pracy mają pewne powinności i zobowiązania moralne. Etyka pracy i działalności gospodarczej nie daje jednak odpowiedzi na pytanie o źródło pochodzenia norm obowiązujących w świecie biznesu.

³ R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2002, s. 137–138.

⁴ D. Walczak-Duraj, *Ład etyczny w gospodarce rynkowej. Doświadczenia polskiej transformacji*, Wyd. UŁ, Łódź 2002, s. 266.

⁵ A. Lewicka-Strzałecka, *Etyczne standardy firm i pracowników*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 1999, s. 49.

⁶ A. B. Carroll, *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*, [w:] "Business Horizons"/VII–VIII 1991.

⁷ R. Akerman, *The Social Challenge to Business*, Harvard University Press, Cambridge 1975, s. 1.

Etyka pracownika i jego otoczenia instytucjonalnego w społecznym nauczaniu Kościoła katolickiego i Kościołów protestanckich

Badacze wielu dziedzin nauki analizują zjawisko pracy. W historii myśli społecznej spotkać można różne podejścia do rozumienia pracy. Podejście negatywne (punitywne) koncentruje się na negatywnych cechach procesu pracy, rozumianej jako element konieczny, wymuszony na człowieku. Podejście pozytywne (autoteliczne) podkreśla z kolei wartość jaką w życie człowieka wnosi praca, pomagająca mu twórczo się wyrazić, doskonalić oraz poprawić swój byt materialny⁸.

Pismo Święte, w wielu miejscach nawiązuje do problemu pracy człowieka podkreślając jej punitywne i autoteliczne charakter. Stary i Nowy Testament dają wskazówki, co do zasad, jakie powinny przyświecać człowiekowi w jego miejscu pracy bez względu na to, czy pełni tam rolę pracownika, czy pracodawcy. Nie można jednak określić, że Pismo Święte kreuje jednoznacznie pozytywną lub negatywną postawę wobec pracy.

W Starym Testamencie czytamy o karze wygnania z raju i pracy w znoju za skosztowanie owocu z „Drzewa poznania” (Rdz 3,17–19). Jednocześnie w tej samej Księdze znaleźć można informacje, że praca jest wyrazem miłości Boga, Jego daru dla człowieka (Rdz 2,15). Prezentowane w Starym i Nowym Testamencie wskazówki często formułowane są w sposób ogólny, a ich interpretacja poczyniona na przestrzeni wieków może być naznaczona indywidualnymi postawami osób dokonujących refleksji. Tak też można patrzeć na interpretację poczynioną przez Ojców Kościoła, których poglądy wywarły ogromny wpływ na etykę pracy i moralność europejskich chrześcijan.

Klemens Aleksandryjski, wbrew słowom Pawła (1 Tm 6, 10) twierdził, że gromadzenie ziemskiego bogactwa jest dobre, gdy pożytkowane jest dla dobra ogółu. Równocześnie uważał, że ubóstwo powoduje ciągłą koncentrację na potrzebach ciała, co odciąga człowieka od poszukiwania Boga⁹. Warto zauważyć, że słowa te mogły stać się inspiracją dla refleksji poczynionych przez Jana Kalwina. Cyprian z Kartaginy z kolei, jako pierwszy zauwa-

⁸ W. Jacher, *Praca i gospodarka w myśli Tomasza z Akwinu i Maxa Webera*, [w:] S. Partycki (red.), *Religia a gospodarka*, Tom I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 260.

⁹ Clement of Alexandra, *Who Is the Rich Man That Shall Be Saved*, [w:] M. L. Stackhouse i inni. (red.), *On Moral Business*, Eerdmans, Michigan 1995, s. 143–146.

żył, że człowiek powinien ciężko pracować, gdyż jest to najlepszy sposób odkupienia¹⁰.

Choć w dziełach św. Augustyna trudno odnaleźć konkretne wytyczne dotyczące etyki pracy i prowadzenia etycznego biznesu, to w jego słowach odczytać można pochwałę dla ludzi pracujących¹¹, a co ważniejsze zaprezentowane przez niego podstawowe prawdy moralne dotyczące natury dobra i zła, nadały woli człowieka charakter autonomiczny, zaś wewnętrzna dyspozycja unikania zła i czynienia dobra została sprowadzona przez niego do wolności moralnej¹².

Wielki wpływ na kształtowanie etyki chrześcijańskiej, a szczególnie protestanckiej, miały refleksje Benedykta z Nursji („Ora et labora”)¹³, który traktował pracę jako rodzaj modlitwy, a jej wytwory jako narzędzia o wadze sakramentalnej¹⁴.

W swoich rozważaniach na autotelicznym charakterze pracy, wyrazie wolności człowieka koncentrował się również Tomasz z Akwinu, który podkreślał, że¹⁵:

1. Praca ludzka charakteryzuje się dużym wysiłkiem psychofizycznym, dzięki któremu człowiek rozwija swoją sferę poznawczą i moralną¹⁶;
2. Praca ludzka jest formą wysiłku twórczego, który ujawnia się w jego dziele, stanowiącym rękojmię jego doskonałości¹⁷;
3. Praca jest wysiłkiem celowym, prowadzącym człowieka do ostatecznego dobra, gdyż jej istota jest tworzenie rzeczy dobrych („bonum opus” – owoców pracy)¹⁸;

¹⁰ Cyprian, *On Works and Alms*, [w:] M. L. Stackhouse i inni (red.), *On Moral Business*, dz. cyt., s. 148–150.

¹¹ Augustine, *The Love of Neighbor*, [w:] M. L. Stackhouse i inni (red.), *On Moral Business*, dz. cyt., s. 151.

¹² Augustine, *On Good and Evil*, [w:] M. L. Stackhouse i inni (red.), *On Moral Business*, dz. cyt., s. 153.

¹³ *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Tow. Naukowe KUL, Lublin 1976.

¹⁴ T. Fry (red.), *The Rule of ST. Benedict*, Liturgical Press, 1981, s. 5–79.

¹⁵ Pełna treść Sumy teologicznej Tomasza z Akwinu na stronie: http://katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_indeks.htm, (dostęp: 09.09.2015); Przeprowadzone poniżej analizy oparłam na treści Sumy teologicznej, która w całości zamieszczona jest na podanej stronie.

¹⁶ Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna. Traktat o człowieku*, Tom 7, Kwestia 97, s. 198.

¹⁷ Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna. O wadach i grzechach*, tom 12, Kwestia 71, Art. 1, s. 166.

¹⁸ W. Jacher, *Myśli Tomasza z Akwinu o pracy ludzkiej*, [w:] K. Doktor, K. Konecki, W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Praca, gospodarka, społeczeństwo*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2003, s. 119–120.

4. Praca jest wysiłkiem świadomym, wyrazem wolnej woli i wolności człowieka¹⁹.
5. Praca jest wysiłkiem osobowym²⁰.
6. Praca jest wysiłkiem społecznym, wyrazem służby społeczeństwu²¹.

Zdaniem W. Jachera, Akwinata postrzegał pracę jako wyraz służby Bogu i człowiekowi, które można odnieść do czasów współczesnych, dając podstawę do nakreślenia podstaw etyki pracy i działań gospodarczych²².

Reformacja i protestantyzm a kwestia pracy człowieka

Prezentowana ewolucja poglądów na temat pracy człowieka nabrała wyrazu w czasach reformacji, stając się ważnym elementem tworzących się podstaw protestanckiej nauki społecznej, której podwaliny stworzyli Marcin Luter i Jan Kalwin. Ten pierwszy, choć miał negatywny stosunek do handlu²³ i pieniądza, to uznawał, że ciężka praca, będąca łaską Boga, może być jedyną moralnie właściwą formą ich pozyskania. Luter podkreślał również społeczny wymiar pracy, a samego człowieka uznawał za wytwórcę „Homo fabera”, który ciężką pracą dawał wyraz obdarzającej go łasce.

J. Kalwin, wielki następca Lutera, na łamach swoich prac twierdził, że człowiek całą swoją aktywność powinien kierować ku chwale Boga: samooznaczając się, będąc sprawiedliwym wobec bliźnich, zmagając się ze swoim losem i medytując nad życiem wiekuistym²⁴, co stanowi fundament kalwińskiej ascezy²⁵. Prace J. Kalwina miały ogromny wpływ na moralną legitymizację kapitalizmu. W myśl doktryny J. Kalwina nierówności ekono-

¹⁹ Tomasz z Akwinu, Tom 7, Kwestia 96, Art. 3, s. 102 oraz 429.

²⁰ Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna*, T. 6, Człowiek, zagadnienie 81, art. 3–2, s. 88.

²¹ W. Jacher, *Myśli Tomasza z Akwinu o pracy ludzkiej*, dz. cyt., s. 121–122.

²² W. Jacher, *Praca i gospodarka w myśli Tomasza z Akwinu i Maxa Webera*, [w:] S. Partycki (red.), *Religia a gospodarka*, Tom I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 206.

²³ M. Luter, *Duży Katechizm*, <http://www.luter.pl/files/pdf/DuzyKatechizm.pdf>, s. 20–21, (dostęp: 09.09.2015).

²⁴ J. Calvin, *The Moral Law and the Christian Life*, [w:] M. L. Stackhouse, D. P. McCann, S. J. Roels, *On Moral Business*, dz. cyt., s. 180–183.

²⁵ Co warto podkreślić, te cztery filary moralności oparte są na słowach św. Pawła z listu do Tytusa, w którym daje wskazówki, jak ludzie różnych stanów powinni postępować w życiu doczesnym (Tyty 2,1).

miczne mają sens²⁶. Reformator nobilitował również działalność handlową, kapitał, i lichwę²⁷. Zgodnie z jego doktryną człowiek powinien działać zgodnie ze swoim powołaniem, ciężko pracować i czerpać z pracy przyjemność²⁸. Zdaniem J. Kalwina każdy człowiek ma swoje powołanie, choć nie każdy będzie zbawiony. Ten, który mocno wierzy, ciężko pracuje i gromadzi dobra doczesne może być jednak pewien łaski²⁹. J. Kalwin uważał również, że obowiązkiem moralnym każdego pracodawcy jest dobre traktowanie podwładnych i pracowników³⁰. Człowiek wierzący, ciężko pracujący i gromadzący dobra doczesne może być pewien łaski – Bóg doświadczając go tymi trzema rzeczami, daje mu wyraz swojej miłości.

To właśnie myśl etyczna M. Lutra i J. Kalwina w znaczący sposób wpłynęła na takich autorów jak: U. Stadler, G. Winstanley, J. Locke, D. Hume czy A. Smith, którzy stworzyli podwaliny pod etyczną myśl kapitalizmu.

Współczesne stanowisko Kościoła rzymsko-katolickiego i zborów protestanckich

Współczesne stanowisko Kościoła katolickiego oprzeć można na analizie encyklik papieskich, stanowiących kanon Społecznej nauki Kościoła. W kontekście pracy człowieka i jego otoczenia instytucjonalnego największe znaczenie ma ogłoszona w 1891 r. encyklika Leona XIII – „*Rerum novarum*”, a następnie „*Quadragesimo anno*” Piusa XI, „*Laborem exercens*” i „*Centesimus annus*” Jana Pawła II, „*Caritas in veritate*” Benedykta XVI oraz „*Laudato si*” Franciszka. Moje analizy opieram na tych właśnie encyklikach.

Encyklika Leona XIII – „*Rerum novarum*”³¹ pierwszy dokument Kościoła katolickiego, odnoszący się do kwestii pracy i jej kontekstu społeczno-gospodarczego, był odpowiedzią na nasilające się XIX wieku ruchy socjalistyczne, w których Kościół dopatrywał się kolejnego, po protestantyzmie, zagrożenia dla wiary i etyki katolickiej. Encyklika ta koncentrowała się na

²⁶ S. Piwko, *Filozoficzne aspekty doktryny Jana Kalwina*, Spis, Warszawa 1987, s. 80–81.

²⁷ J. Piechowski, *Prorok czy dyktator?*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1988, s. 6.

²⁸ J. Calvin, *The Moral Law and the Christian Life*, [w:] M. L. Stackhouse, D. P. McCann, S. J. Roels (red.), *On Moral Business*, dz. cyt., s. 185.

²⁹ J. Calvin, *The Moral Law and the Christian Life*, dz. cyt., s. 184.

³⁰ J. Piechowski, *Prorok czy dyktator?*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1988, s. 6.

³¹ Treść encykliki dostępna na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Rerum%20novarum.htm>

ustaleniu zasad nowego ładu społecznego, uwzględniającego prawa i obowiązki w relacjach między biednym proletariatem a bogatymi przedsiębiorcami. To dzięki tej encyklice papież zyskał przydomek papieża robotników, a także papieża wolnego zrzeszania się³², który, pomimo poparcia dla opozycyjnej w stosunku do idei socjalizmu, idei kapitalizmu, promował jej bardziej społeczną formę³³.

W encyklice zawarte zostały tezy udowadniające potrzebę posiadania pracy, dzięki której człowiek nabywa własność prywatną, którą według własnego uznania może dysponować³⁴. Zdaniem Papieża Leona, praca wyłącznie na rzecz dobra wspólnego nie jest zgodna z prawem naturalnym³⁵.

Leon XIII podkreślał, że ludzie zgodnie z prawem boskim i naturalnym, zobowiązani są do tego by pracować. Ze względu na to, że różnią się między sobą temperamentem, osobowością, czy statusem społecznym, to wykonują różne prace, a to niezbędne jest dla funkcjonowania społeczeństwa³⁶. Encyklika ta prezentowała normy, w tym etyczne, jakie powinny charakteryzować dobrego pracodawcę i pracownika. Większość z tych zasad jest powszechnie akcentowana współcześnie we wszelkiego rodzaju kodeksach etycznych obowiązujących firmy i jej pracowników. Wyjątek stanowi zakaz strajkowania i łączenia się w związki robotnicze o charakterze socjalistycznym. Niewątpliwie jednak, encyklika ta akcentuje poszanowanie godności nie tylko pracodawcy, ale i pracownika³⁷. Co więcej, określa rolę państwa w ochronie prac tych, którzy sami o siebie nie są w stanie zadbać: chorych, zbyt młodych na pracę, kobiety³⁸.

Publikowane przez kolejnych papieży encykliki odwoływały się do treści zawartych w „*Rerum novarum*”, nadając im bardziej współczesny charakter. Tak też było z encykliką napisaną 40 lat później przez Piusa XI – „*Quadragesimo anno*”³⁹, której celem stała się analiza wpływu jaki „*Rerum novarum*” wywarło na współczesne papieżowi życie społeczne, ale również nowe wyzwania stające przed ludźmi pracy. Do najważniejszych zaliczyć

³² M. Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, The Free Press, New York 1993, s. 50.

³³ *Rerum novarum*, paragraf 1). W dalszych przypisach posługiwać się będę skrótem „par.,” zamiast „paragraf”.

³⁴ Tamże, par. 8.

³⁵ Tamże, par. 5–8.

³⁶ Tamże, par. 14–15.

³⁷ Tamże, par. 16.

³⁸ Tamże, par. 33.

³⁹ Treść encykliki dostępna na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Quadragesimo%20anno.htm>

trzeba tworzenie miejsc pracy i odnowa moralna ludzi zaangażowanych w działalność zawodową⁴⁰.

Praca, zdaniem Piusa XI, jest metodą mobilizacji ciała i ducha, która wykonywana we współpracy z innymi pomnaża ich kapitał. Za pracę należy się zatem godziwa zapłata, dla każdego chętnego i zdolnego do niej⁴¹. Papież dostrzegł problemy, które pojawiły się wraz z rozwojem kapitalizmu. Do najważniejszych zaliczył ogromne rozwarstwienie społeczne, związane ze skupieniem kapitału na zbyt nielicznej garstce bogaczy⁴². Doszedł jednak do wniosku, że nie da się pogodzić dogmatów wiary chrześcijańskiej z przeciwstawiającej się kapitalizmowi ideologii socjalizmu i komunizmu⁴³. Zaproponował zatem odrodzenie moralne w duchu chrześcijańskim pracodawców i pracowników. Przedsiębiorcy jego zdaniem pochłonięci są gromadzeniem dóbr materialnych, traktują swoich pracowników w sposób przedmiotowy⁴⁴. Pracownicy z kolei otrzymują niskie zarobki, które wpływają na złe warunki materialne, które osłabiają zarówno moralne, jak i ducha chrześcijaństwa ludzi pracy⁴⁵.

Pius XI, w ramach naprawy moralnej ludzi pracy zaproponował podporządkowanie działań gospodarczych władzy o charakterze publicznym, której głównym celem byłoby postępowanie zgodne z zasadami społecznej, chrześcijańskiej odpowiedzialności⁴⁶.

Jan Paweł II w swoich dwóch encyklikach: „*Laborem exercens*”⁴⁷ (Pol.: Wykonując pracę) i „*Contesimus annus*”⁴⁸ (Pol.: Setna rocznica) odwoływał się do kwestii pracy człowieka, i jej otoczenia instytucjonalnego. Papież dostrzegł zmianę problemów współczesnego mu „*homo fabera*”, który na przestrzeni ostatnich lat przestał być uwikłany w walkę klas, kosztem problemów z nierównościami i brakiem sprawiedliwości społecznej o zasięgu globalnym, szczególnie w dostępie do pracy i jej wytworów⁴⁹. Jan Paweł II dokonał rozróżnienia na przedmiotowy i podmiotowy kontekst pracy. Na

⁴⁰ Tamże, par. 41.

⁴¹ Tamże, par. 53.

⁴² Tamże, par. 107–109.

⁴³ Tamże, par. 111–113.

⁴⁴ Tamże, par. 129–132.

⁴⁵ Tamże, par. 135.

⁴⁶ Tamże, par. 136.

⁴⁷ Treść encykliki na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Laborem%20exercens.htm>, (dostęp: 09.09.2015).

⁴⁸ Treść encykliki na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Centesimus%20annus.htm>, (dostęp: 09.09.2015).

⁴⁹ Tamże, par. 2–3.

przeźreni wieków zmienil się jej przedmiotowy charakter, z pracy rąk⁵⁰, na wykorzystanie maszyn i techniki by go wspierała, ale również wypierała go z tego procesu⁵¹. Papież zastanawia się zatem nad społeczno-etyczną rolą człowieka w procesie pracy. Maszyny pozbawione są drugiego kontekstu pracy, swojej podmiotowej roli, która jest tak ważna w analizach Jana Pawła II, i kluczowa dla pracy wykonywanej przez człowieka⁵². Jan Paweł II przedkłada „pracę” nad „kapitał”. Pisząc o akcjonariacie pracy twierdził, że każdy pracujący powinien brać udział w zyskach przedsiębiorstwa, czyniąc z niego współgospodarza warsztatu pracy⁵³. Do innych kwestii poruszanych w encyklikach Jana Pawła II zaliczyć można: ochronę grup wykluczonych – kobiet⁵⁴, ochronę i odpowiednią edukację młodzieży oraz chronienie jej przed bezrobociem⁵⁵ osób niepełnosprawnych; bezpieczeństwa BHP, zabezpieczenia urlopu, prawa do emerytury⁵⁶, prawa do życia prywatnego, skoncentrowanego na rodzinie⁵⁷; zrzeszania się w wolnych związkach zawodowych i protestowania przeciw pracodawcy⁵⁸. Papież dużo miejsca poświęca nowym problemom pracy, do których zalicza migrację pracowników w celach zarobkowych⁵⁹, pomocy krajom Trzeciego Świata⁶⁰, czy problemy związane z globalizacją świata gospodarczego⁶¹, w tym konsumpcjonizmu, zwanego przez papieża konsumizmem⁶².

Rozważane przez papieża kwestie można bezpośrednio powiązać z kwestiami, stanowiącymi ważny aspekt koncepcji Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa, o czym pisałam wcześniej.

Jak podkreśla M. Novak, w encyklice „Centesimus annus” przebija się potrzeba zatarcia przepaści pomiędzy religią a ekonomią⁶³.

⁵⁰ Centesimus annus, par. 31.

⁵¹ Laborem exercens, par. 5.

⁵² D. Błasiak, *Godność osoby pracującej w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, [w:] S. Partycki (red.), *Religia a gospodarka*, Tom I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 268.

⁵³ Laborem exercens, par. 14–15.

⁵⁴ Tamże, par. 19.

⁵⁵ Centesimus annus, par. 50 oraz Laborem exercens, par. 10 i 18.

⁵⁶ Laborem exercens, par. 22.

⁵⁷ Tamże, par. 10.

⁵⁸ Tamże, par. 20.

⁵⁹ Tamże, par. 23.

⁶⁰ Tamże, par. 28.

⁶¹ Centesimus annus, par. 27.

⁶² Tamże, par. 36.

⁶³ M. Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, dz. cyt., s. 106.

Benedykt XVI w encyklice „Caritas in veritate” kontynuował rozważania dotyczące globalizacji, dostrzegając w niej zarówno szanse rozwoju, jak i zagrożenia⁶⁴. W dalszym ciągu istotnym dla nauczania Kościoła jest potrzeba kształtowania społecznej odpowiedzialności, będącej moralnym fundamentem porządku społecznego⁶⁵. Papież bezpośrednio odwołuje się do założeń Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa, w tym jej kluczowych udziałowców: pracowników, pracodawców oraz klientów i całej wspólnoty, z którą firmy są związane⁶⁶. Sama ekonomia powinna skupiać się na dążeniu do dobra wspólnego, gdyż nie można oddzielać ekonomii od moralności⁶⁷.

Benedykt XVI omawia problemy, które wcześniej poruszane były przez poprzednich papieży: nierówności społeczne, konsumpcyjny styl życia, ubóstwo. W kontekście globalnym – obniżenie praw pracowniczych i zabezpieczeń socjalnych⁶⁸.

Papież w swoich rozważaniach skupia się również na nowym zagadnieniu jakim jest korupcja⁶⁹, ale także pomoc krajom rozwijającym się⁷⁰. Benedykt XVI dostrzega również problem marnotrawienia zasobów naturalnych i niszczenia środowiska naturalnego, będącego kapitałem dla przyszłych pokoleń i potrzebę dbania o nie⁷¹. Wcześniej, w liście apostołskim „Octogesima adveniensi” pisał o tym Paweł VI⁷².

Ostatnia encyklika – „Laudato si”⁷³, nawiązująca do kwestii etyki pracownika i jej otoczenia instytucjonalnego, została napisana przez papieża Franciszka, który jak jego imiennik św. Franciszek zatroskany jest o środowisko naturalne – zanieczyszczenie i globalne ocieplenie – wpływ na najuboższych⁷⁴. Papież rozważa kwestie ekologiczne zarówno w skali „makro” jak i „mikro”. W małej skali dostrzega, że nie dbamy o nasze środowisko – nie segregujemy odpadów⁷⁵. W skali „mikro” zwraca uwagę na fakt, że

⁶⁴ Tamże, par. 26.

⁶⁵ Tamże, par. 59.

⁶⁶ Tamże, par. 40.

⁶⁷ Tamże, par. 35.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże, par. 22.

⁷⁰ Tamże, par. 40.

⁷¹ Tamże, par. 48–50.

⁷² (14 maja 1971), 21: AAS 63 (1971), 416–417.

⁷³ Treść encykliki dostępna na stronie: https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf

⁷⁴ Laudato si, par. 20.

⁷⁵ Tamże, par. 22.

klimat jest dobrem wspólnym⁷⁶, zmiany klimatyczne są problemem globalnym, wpływającym na wiele obszarów życia człowieka, również w sensie społecznym i gospodarczym⁷⁷. Papież Franciszek dostrzega szereg zagrożeń związanych z problemami ekologicznymi: brak równego dostępu do wody pitnej⁷⁸; zatracenie różnorodności ekologicznej⁷⁹. Istnieje ścisły związek zaniedbań środowiska naturalnego z pojawieniem się technologicznej innowacyjności, co bezpośrednio przyczynia się do pojawiających się problemów na rynkach pracy⁸⁰. Papież wspomina o etyce stosunków międzynarodowych, u których podłoża leżą nierówności: globalna niesprawiedliwość⁸¹, brak równowagi handlowej, nierówny dostęp do zasobów naturalnych, globalizacja działająca na szkodę krajów biedniejszych. Papieża przepełnia troska o los człowieka, szczególnie tego w krajach rozwijających się⁸².

Współcześnie, również w ekonomii, dominuje paradygmat technokratyczny, w którym nie liczy się dobro jednostki⁸³, a kultura relatywizmu prowadzi do przedmiotowego traktowania człowieka, również w procesie pracy⁸⁴. Franciszek analizując kwestie pracy odwołuje się do swoich wielkich poprzedników. Podobnie jak Jan Paweł II dostrzega konieczność obrony pracownika⁸⁵. Za Benedyktem z Nursji uznaje, że człowiek powinien ciężko pracować, gdyż praca ma wymiar duchowy⁸⁶. Nawiązując do Tomasza z Akwinu uznaje, że człowiek jest istotą podmiotową i twórczą⁸⁷. Praca powinna być miejscem rozwoju zarówno twórczego jak i duchowego⁸⁸. Człowiek powołany jest do pracy, która jest jednym z najważniejszych obszarów jego życia, źródłem rozwoju osobistego⁸⁹. Z tych przesłanek wynika, że każdy człowiek powinien mieć równy do niej dostęp⁹⁰. Co więcej, każdy człowiek powinien być traktowany godnie, bez względu na zasobność swojego

⁷⁶ Tamże, par. 23.

⁷⁷ Tamże, par. 24–25.

⁷⁸ Tamże, par. 27–31.

⁷⁹ Tamże, par. 32–42.

⁸⁰ Tamże, par. 47.

⁸¹ Tamże, par. 48–50.

⁸² Tamże, par. 51.

⁸³ Tamże, par. 109.

⁸⁴ Tamże, par. 123.

⁸⁵ Tamże, par. 124.

⁸⁶ Tamże, par. 126.

⁸⁷ Tamże, par. 81–82.

⁸⁸ Tamże, par. 127.

⁸⁹ Tamże, par. 128.

⁹⁰ Tamże, par. 127.

portfela⁹¹. Papież dochodzi jednak do wniosku, że współczesna ekonomia skoncentrowana jest wyłącznie na zysku, bez brania pod uwagę czynnika ludzkiego. Skutkiem takiego działania jest generowanie strat, gdyż nie bierze pod uwagę, że działa przeciwko sobie. Źle funkcjonujący ludzie pociągają za sobą straty ekonomiczne⁹². Franciszek uważa również, że niewidzialna ręka rynku rządzi światem, powodując równocześnie łamanie zasad etycznych: handel ludźmi, rozwój organizacji przestępczych, handel krwawymi diamentami, brak szacunku dla zwierząt, brak poszanowania dla środowiska naturalnego⁹³. Istnieje obawa, że wyczerpywanie się zasobów naturalnych doprowadzić może do powstawania nowych konfliktów zbrojnych⁹⁴. Papież podkreśla, że jesteśmy integralną częścią środowiska, w jakim funkcjonujemy⁹⁵. Analizując encyklikę „*Laudato si*” można dojść do wniosku, że papież udowadnia potrzebę działań zgodnych z zasadami Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa, który stanowi trzeci obszar analizy etyki biznesu.

Podsumowując, począwszy od Encykliki Leona XIII „*Rerum novarum*”, aż po „*Laudato si*” papieża Franciszka, Kościół katolicki słowami papieży żywo reaguje na towarzyszące rozwojowi zmiany społeczno – ekonomiczne, które mają znaczący wpływ na pracownika i jego otoczenie instytucjonalne. Szczególnie dużo miejsca w społecznym nauczaniu Kościoła poświęcone zostało odpowiedzialności za dobro wspólne. Poprzez encykliki Kościół przekazuje wskazówki dotyczące tego jak powinien postępować człowiek, by być dobrym katolikiem.

W obrębie protestantyzmu istnieje wiele odłamów, mogłoby się zatem wydawać, że nie można dokonać syntezy stanowiska protestantów w kwestii pracy. Wszystkie kościoły łączy jednak odwoływanie się do 5 podstawowych zasad teologicznych: „*Sola scriptura*” (Tylko Pismo); „*Sola fide*” (Tylko wiara); „*Sola gratia*” (Tylko łaska); „*Solus Christus*” (Tylko Chrystus); „*Soli Deo gloria*” (Tylko Bogu chwała). Z tych podstawowych zasad wynika, że podstawowym źródłem wiedzy na temat protestanckiej etyki pracy jest Pismo Święte, choć często za drogowskaz podaje się nauki pierwszych protestanckich interpretatorów: Marcina Lutera i Jana Kalwina⁹⁶. Stanowisko współczesnych kościołów reformowanych wobec kwestii pracy człowieka jest bardzo zbliżone do stanowiska Kościoła katolickiego. Dokonując syntezy

⁹¹ Tamże, par. 94.

⁹² Tamże, par. 128.

⁹³ Tamże, par. 124.

⁹⁴ Tamże, par. 57.

⁹⁵ Tamże, par. 138–142.

⁹⁶ M. Hintz Ks., *Poglądy etyczne Lutera*, na stronie www.luteranie.pl

stanowisk różnych zborów protestanckich dostrzec można, że praca w dalszym ciągu ma dla nich podstawowe znaczenie⁹⁷. Zbory protestanckie akcentują znaczenie pracy, jako wyraz służby Bogu i bliźnim (diakonia)⁹⁸. Praca ma zatem dla nich wyraz z jednej strony obowiązku, ale również wolności⁹⁹ i transcendencji. Niestety, bywa często tak, że i warunki jej wykonywania i płaca za nią nie są godne¹⁰⁰. Podobnie jak Kościół katolicki, zbory protestanckie dostrzegają problemy towarzyszące współczesnemu człowiekowi pracy i jego otoczeniu instytucjonalnemu. Do kluczowych zaliczają¹⁰¹: globalizację konsumpcjonizm, zanieczyszczenie środowiska i brak regulacji z tym związanych, nierówności społeczne i ekonomiczne, przeludnienie ziemi, problemy w rodzinie, brak osłon pracowniczych oraz bezrobocie. Podobnie zatem jak to ma miejsce w przypadku ostatnich encyklik papieskich, protestanckiej myśli towarzyszy troska o dobro wspólne, które zgodne są z zasadami Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa¹⁰².

Przeprowadzone analizy prowadzą do konkluzji, że chrześcijańskie stanowisko w kwestii pracy człowieka ewoluowało, stale dostosowując swoje refleksje do zmian towarzyszących rozwojowi społeczno-ekonomicznemu człowieka. Bez względu jednak na epokę akcentowało podmiotowość człowieka w procesie pracy, która została uznana za bardzo ważny element moralnego, chrześcijańskiego życia. Owa istotność doprowadziła do powstania szeregów prac naukowych, w których religia i praca stały się celem analiz badaczy. Na przestrzeni lat wypracowano szereg koncepcji, które bądź to mówiły o wpływie religii na postawy wobec pracy (Max Weber¹⁰³ vs. Michael Novak)¹⁰⁴, bądź go negowały nadając rangę istotności zmiennej jaką jest poziom rozwoju gospodarczego (Roland Ingelhart i Pippa

⁹⁷ K. Wolfram Ks., *Dostojeństwo pracy*, „Zwiastun Ewangelicki” 9/1962, na stronie www.luteranie.pl

⁹⁸ K. B. Kubisz Ks., *Karta pracy*, na stronie www.luteranie.pl oraz J. Koleff-Pracka, R. Pracki Ks., *Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj*, na stronie www.luteranie.pl

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ K. Wolfram Ks., *Dostojeństwo pracy*, „Zwiastun Ewangelicki” 9/1962, na stronie www.luteranie.pl

¹⁰¹ C. Królewicz Ks., *Granice przedsiębiorczości w aspektach etycznych*, na stronie www.luteranie.pl

¹⁰² C. Królewicz Ks., *Instytucjonalne zabezpieczenie pozycji człowieka w erze globalizacji w aspekcie etycznym*, na stronie www.luteranie.pl oraz C. Królewicz Ks., *Globalizacja w aspekcie odpowiedzialności indywidualnej człowieka*, na stronie www.luteranie.pl

¹⁰³ M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*.

¹⁰⁴ M. Novak, *Catholic ethics and the spirit of capitalism*.

Noris¹⁰⁵). Poniżej zaprezentuję koncepcje Maxa Webera, który rozpoczął te analizy oraz koncepcję Michaela Novaka. Ponieważ przyjmuje się, że koncepcje te są sobie sprzeczne, postaram się przeanalizować, czy rzeczywiście tak jest nawiązując do zaprezentowanej wcześniej trzypoziomowej analizy etyki biznesu.

„Etyka protestancka a duch kapitalizmu” Maxa Webera¹⁰⁶ rozpoczęła dyskusję nad związkiem religii z etyką pracy i prowadzenia działalności gospodarczej. M. Weber za cel książki przyjął udowodnienie tezy mówiącej o wyjątkowych zdolnościach i motywacji protestantów, w stosunku do katolików, w odnoszeniu sukcesu ekonomicznego. Badacz ten wierzył, że przyczyną sukcesu w przypadku protestantów i porażki w przypadku katolików jest specyficzny stosunek do etosu pracy, u którego podłoża leży ich wiara¹⁰⁷.

Sam proces socjalizacji wpływa na wyższy udział protestantów w biznesie, to oni bowiem częściej niż katolicy wybierają szkoły o profilu technicznym¹⁰⁸. Na proces socjalizacji spojrzeć również można w szerszej perspektywie. Gdy M. Weber zestawiał ze sobą typy idealne: człowieka feudalizmu (można go nazwać „homo religious”) z człowiekiem kapitalizmu („homo oeconomicus”), to okazało się, że inne są ich orientacje społeczno-poznawcze. Pierwszy zorientowany jest na wartościach religijnych i duchowych, które koncentrują jego uwagę na życiu po śmierci, odwracając uwagę od dóbr doczesnych. Ponieważ „homo religious” pracuje jedynie by zapewnić sobie podstawowe potrzeby życiowe, to nie ma potrzeby zarabiania, działa zatem wbrew podstawowej potrzebie gromadzenia pieniędzy stanowiącej kapitalistyczny cel sam w sobie¹⁰⁹. Taka postawa ogranicza kompetencje przydatne do funkcjonowania w kapitalistycznym modelu gospodarczym¹¹⁰. Drugi – „homo oeconomicus” jest człowiekiem dedykowanym działaniom nakierowanym na maksymalizację zysków i pomnażaniu majątku, skupiony jest na wartościach materialnych. M. Weber skoncentrował się na stadium pośrednim – protestantyzmie, w którym dla człowieka istotne są zarówno wartości materialne, jak i reli-

¹⁰⁵ P. Norris, R. Ingelhart, *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, NOMOS, Kraków 2006.

¹⁰⁶ M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, dz. cyt.

¹⁰⁷ K. Morrison, *Marx, Durkheim, Weber – Formations of the Modern Social Thought*, SAGE Publication, London 2006, s. 315.

¹⁰⁸ Tamże, s. 23.

¹⁰⁹ Tamże, s. 52.

¹¹⁰ Tamże, s. 41.

gijne i moralne¹¹¹. Działając zgodnie z zasadą „ora et labora” tworzy ducha kapitalizmu, która jest zsekularyzowaną formą etyki protestanckiej charakteryzującą się specyficznym etosem pracy, ascezą i specyficznym rozumieniem predestynacji¹¹².

Zdaniem M. Webera kalwińskie rozumienie predestynacji wywarło ogromny wpływ na rozwój kapitalizmu. Charakteryzowało je pragnienie zbawienia, w oczekiwaniu na które ludzie powinni ciężko pracować, modlić się i żyć ascetycznie, udowadniając tym samym łaskę bożą¹¹³. Kalwińska niemożność ziemskiego rozgrzeszenia, zdaniem M. Webera, powoduje stan napięcia, dzięki któremu energia kierowana jest na działania mające przyczynić się do odkrycia łaski zbawienia, m.in. ciężką pracę, a co w kontekście ekonomicznym wpłynęło na rozwój ducha kapitalizmu¹¹⁴.

Różnice w podejściu do problematyki pracy uwidaczniają się już na poziomie lingwistycznym. W krajach bardziej katolickich dominuje słowo „zawód”, rozumiane jako pewne zadanie postawione przez Boga, cel sam w sobie, wykonywanie konkretnych czynności. W krajach protestanckich, na fach wykonywany w celach zarobkowych częściej mówi się „powołanie” (niem. beruf; ang. calling)¹¹⁵. To odmienne podejście pokazuje, różne rozumienie służby Bogu, w przypadku protestantyzmu jako służbę na „tym”, a nie „tamtym” świecie¹¹⁶. Powołanie do pracy uznać można za wyższą, bardziej etyczną formę działań zawodowych niż zwykle jej wykonywanie, zgodne z duchem katolicyzmu.

Kolejnym elementem składającym się na „ducha kapitalizmu” jest asceza. W wykonaniu kapitalistycznym polegająca na powściągliwości działań i dóbr nabywanych dzięki ciężkiej pracy. Konsumpcjonizm i hedonizm odwraca uwagę od Boga i zbawienia. Ascetyczny kapitalista powinien poświęcać czas na ciężką pracę, bez względu na jej charakter i stan zasobności portfela¹¹⁷. Jego celem jest pomnażanie dochodu, dokładność, punktualność, terminowość i przedsiębiorczość – cechy, które przyczyniły się do rozwoju

¹¹¹ J. Nizińska, Przedmowa do pracy: M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, dz. cyt., s. XVII–XVIII.

¹¹² E. C. Cuff, W. Sharrock, D. Francis, *Perspectives in Sociology*, Routledge, London & New York 2004, s. 43.

¹¹³ Tamże, s. 92.

¹¹⁴ Tamże, s. 58.

¹¹⁵ W. Jacher, *Praca i gospodarka w myśli Tomasza z Akwinu i Maxa Webera*, [w:] S. Partycki (red.), *Religia a gospodarka*, Tom I, dz. cyt., s. 264.

¹¹⁶ K. Morrison, *Marx, Durkheim, Weber – Formations of the Modern Social Thought*, dz. cyt., s. 328.

¹¹⁷ M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, dz. cyt., s. 148–153.

kapitalizmu¹¹⁸. Kapitalistyczna asceza zakłada wręcz walkę z chciwością i mamonizmem, gdyż nie jest to celem samym w sobie¹¹⁹. Etyka protestancka polegała zatem na pomnażaniu bogactwa ku chwale Najwyższego. Bogactwo i powodzenie w biznesie jest bowiem wyrazem łaski bożej¹²⁰.

Katolicyzm a duch kapitalizmu – poglądy Michaela Novaka

Koncepcja M. Webera doczekała się wielu opracowań, w których poddawana była licznym krytykom. Nie ulega jednak wątpliwości, że wywarła ogromny wpływ na analizy wielu badaczy w obrębie nauk społecznych. Najważniejszą z nich, w kontekście niniejszej analizy jest krytyka przedstawiona przez Michaela Novaka, który dostrzegł wiele nieścisłości w przedstawionej przez M. Webera pracy. Po pierwsze, trudno odnaleźć w pracach teologów protestanckich (przed dziełem M. Webera – przypomnienie B.O.-D.) taką interpretację powinności chrześcijańskich¹²¹. Zdaniem M. Novaka jest to trudne, gdyż weberowska etyka więcej ma wspólnego z „filozofią chciwości” niż chrześcijańskiej powinności¹²². Do innych zalicza ekstrapolowanie założeń Kościoła kalwińskiego na inne zbory protestanckie¹²³. Zdaniem M. Novaka, Weber wręcz mijał się z prawdą twierdząc, że kapitalizm wyrósł na podwalinach protestantyzmu. Jako kontrargument ekonomista przywołuje analizy H. Trevor-Roper w których przedstawione zostają pierwsze ośrodki kapitalizmu europejskiego: Liege, Lille, Turyn, w których dominujący był katolicyzm oraz pierwsze rodziny kapitalistyczne, których pochodzenie było katolickie czy żydowskie¹²⁴. Postawy prezentowane przez M. Webera nie były swoiste dla protestantów, gdyż stanowiły trzon wielu wyznań monoteistycznych współczesnej Europy, w których założeniach człowiek winien działać na wzór i podobieństwo kreatywnego Boga¹²⁵. Wątpliwości pod adresem koncepcji M. Webera zostały przedstawione przede mnie w niniejszym miejscu wybiórczo, gdyż nie stanowią one celu niniej-

¹¹⁸ Tamże, s. 30–35.

¹¹⁹ Tamże, s. 170–171.

¹²⁰ Tamże, s. 89.

¹²¹ M. Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, dz. cyt., s. 6.

¹²² Tamże, s. 5.

¹²³ M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, dz. cyt., s. 80.

¹²⁴ H. Trevor-Roper, *Religion, the Reformation and Social Change: in The European Witch-Craze of the Sixteen and Seventeenth Centuries and Other Essays*, New York: Harper & Row, 1969, s. 1–45; Za: M. Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, dz. cyt., s. 6.

¹²⁵ Tamże, s. 118.

szej analizy¹²⁶. Równocześnie warto zaznaczyć, że M. Novak dostrzegł nowatorstwo w koncepcji M. Webera, który poddał analizie moralny i kulturowy wymiar kapitalizmu¹²⁷.

Sam M. Novak dostrzegł w historii Europy występowanie po sobie momentów przełomowych zmieniających porządek społeczny Europy. Rewolucja przemysłowa zmieniła wymiar pracy człowieka podnosząc go do rangi problemu. Rewolucja socjalistyczna ukazała odmienne postrzeganie praw i obowiązków pracowniczych. Socjalizm charakteryzuje bowiem pasywność i roszczeniowość wobec państwa¹²⁸. Można powiedzieć, że dla przeciwwagi kapitalizm promuje przedsiębiorczość i poczucie odpowiedzialności za swój los. Co więcej, jak zauważa M. Novak przejście z systemu socjalistycznego na kapitalistyczny podnosi standardy moralne krajów, które przeszły okres transformacji, gdyż kapitalizm opiera się na wyższych standardach moralnych¹²⁹. Standardy te przejawiają się w większym dbaniu o biednych, pozytywnym wpływie na rozwój przedsiębiorczości, nauce społecznej odpowiedzialności oraz odpowiedzialności za swój los. Lepiej rozumie potrzebę wolności jednostki¹³⁰.

Za najważniejszą rewolucję M. Novak uznaje rewolucję chrześcijańskiej transformacji społeczeństwa, charakterystyczną dla „zreformowanego” kapitalizmu¹³¹, która oparta jest na zasadzie społecznej sprawiedliwości. Rewolucja ta stała się możliwa, gdy do ekonomistów doszło, że egoizm przynosi zyski ekonomiczne jedynie na krótką metę¹³². Dobrze funkcjonujący biznes wymaga wykształcenia w sobie określonych postaw moralnych, u podłoża których leży kreatywność, aktywność i troska o innych¹³³.

Jako przeciwwagę dla Protestanckiego „ducha kapitalizmu”, M. Novak proponuje jej nową, uwspółcześnioną, katolicką wersję, której podstaw szuka w myśli społecznej nauczania Kościoła katolickiego na przestrzeni ostatnich 100 lat, szczególnie na nauczaniu Jana Pawła II¹³⁴. Podstawą „Nowego ducha kapitalizmu” jest podmiot ludzki, stworzony na podobieństwo Boga, twórczy w procesie pracy opartej na inicjatywie, kreatywności

¹²⁶ Więcej na ten temat: B. Ober-Domagalska, *Młodzież szkolna wobec etyki pracy*. Polsko – Norweskie badania porównawcze, Wyd. UŁ, Łódź 2013.

¹²⁷ Tamże, s. 8 i 108.

¹²⁸ Tamże, s. 10.

¹²⁹ Tamże, s. 227.

¹³⁰ Tamże, s. 226.

¹³¹ Tamże, s. 33 i 37.

¹³² Tamże, s. 113.

¹³³ M. Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, dz. cyt., s. 108.

¹³⁴ Tamże, s. 221–222.

i odpowiedzialności za dobro wspólne¹³⁵. Do ważnych cech zaliczyć również można okazywanie innym szacunku i kierowanie się zasadami kultury osobistej, rozumiane przez Jana Pawła II jako sieć połączeń wielkiego społeczeństwa¹³⁶, który przyczynia się do lepszego życia zbiorowości ludzkiej¹³⁷. Przed chrześcijanami, w życiu gospodarczym stoi szereg powinności moralnych, do których należą: poszanowanie godności jednostki, w tym zapewnienie jej podstawowych potrzeb, dbanie o rozwijanie przedsiębiorczości i kreatywności ułatwiającej znalezienie zatrudnienia oraz dbanie o środowisko naturalne¹³⁸. Jedną z podstawowych wartości „Nowego ducha kapitalizmu” jest poszanowanie wolności jednostki, zgodnej z tak zwaną „trzecią koncepcją wolności”, rozumianą jako poczucie odpowiedzialności zarówno za siebie jak i dobro wspólne¹³⁹.

Fundamentem spajającym współczesne, wolne społeczeństwa obywatelskie są trzy systemy: ekonomiczny, polityczny i najważniejszy zdaniem M. Novaka – system moralno-kulturowy¹⁴⁰ oparty na judeochrześcijańskich podstawach. By zachować równowagę, żaden z nich nie powinien dominować nad pozostałymi, pozostając niezależnymi od siebie¹⁴¹. Wolność ekonomiczna oparta jest jednak na kreatywnej subiektywności wolnego człowieka pracy, który działa zgodnie z podstawowymi wartościami moralnymi¹⁴².

PODSUMOWANIE

Refleksje dotyczące kwestii pracy człowieka towarzyszą nam od dawna. Pismo Święte, Ojcowie Kościoła, a w późniejszym czasie myśliciele protestancy i papieże tworzyli podwaliny pod etyczne rozumienie powinności zawodowych w duchu chrześcijańskim. W swoich podstawach kościoł odwołuje się do postrzegania człowieka, jako stworzonego na obraz i podobieństwo Boga. Człowiek winien zatem pracować ciężko i twórczo.

¹³⁵ Tamże, s. 229.

¹³⁶ Tamże, s. 130.

¹³⁷ Tamże, s. 232–235.

¹³⁸ Tamże, s. 136.

¹³⁹ Tamże, s. 31.

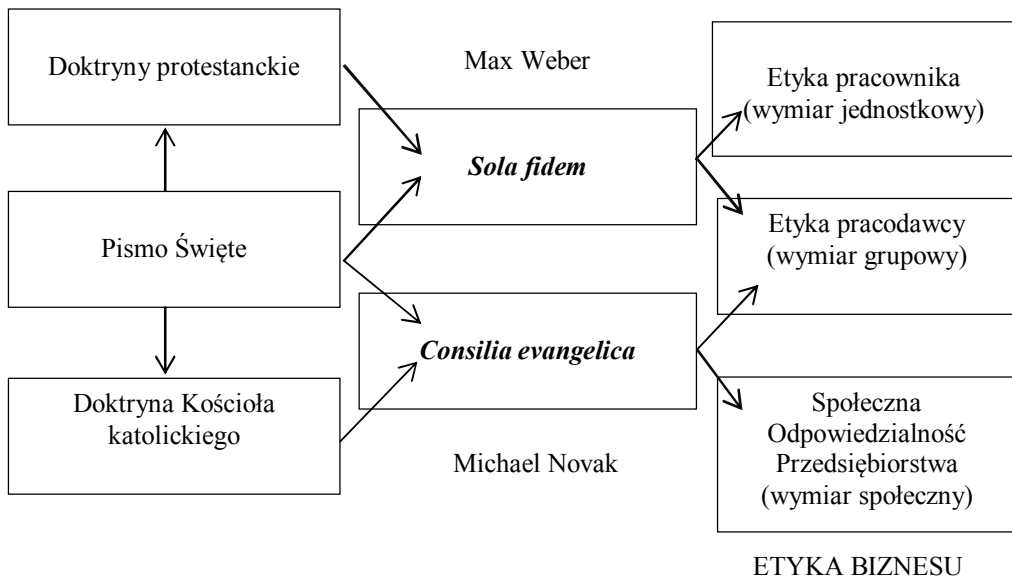
¹⁴⁰ M. Novak, *Chrześcijaństwo, kapitalizm i demokracja*, dz. cyt., s. 13.

¹⁴¹ M. Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, dz. cyt., s. 223 oraz 23.

¹⁴² Tamże, s. 88.

„Sola Fide”¹⁴³ – kluczowa zasada protestantów oznaczająca praktykowanie wiary w samotności wraz z maksymą „Ora et labora” odegrała ogromny wpływ na sformułowanie moralnych podwalin etyki człowieka pracującego i dającego zatrudnienie. Etos ten został szczegółowo opisany przez Maxa Webera. Odwołując się do założeń etyki biznesu, można powiedzieć, że opisuje on przede wszystkim poziom „mikro” - etyki pracownika oraz poziom „mezo” – pracodawcy (zob. Schemat 1).

Schemat 1. Relacje zachodzące pomiędzy założeniami teologicznymi, opisującymi je autorami a etyką biznesu

Dla katolików bardziej istotną zasadą była „Consilia evangelica”¹⁴⁴, oznaczająca wiarę czczoną kolektywnie. Zasada ta określa rolę Kościoła, jako wspólnoty ludzi wiary. To właśnie ta zasada miała ogromny wpływ na ukształtowanie podstaw katolickiej etyki pracy, której podstawy zostały sformułowane w encyklikach papieskich, a następnie usystematyzowane w koncepcji M. Novaka. Podstawą katolickiej etyki pracy jest właśnie dzia-

¹⁴³ K. Morrison, *Marx, Durkheim, Weber – Formations of the Modern Social Thought*, dz. cyt., s. 328.

¹⁴⁴ Tamże.

łanie zgodne z zasadą dbania o dobro wspólne. Etyka pracownika i jego otoczenia instytucjonalnego podporządkowana jest działaniom na rzecz bliźnich i dobra wspólnego. Przekładając to na podstawy etyki biznesu, można powiedzieć, że katolicka etyka pracy opisuje zasady jakimi powinna kierować się firma (pracodawca) w stosunku do swoich interesariuszy. Opisuje zatem poziom „mezo” – etyki pracodawcy oraz poziom „makro” – Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstwa (Zob. Schemat 1).

Pobieżny ogląd koncepcji Maxa Webera i Michaela Novaka może prowadzić do wniosku, że koncepcje te ze sobą konkurują o uznanie dominującej roli protestantyzmu i katolicyzmu w ukształtowaniu podstaw etyki pracy i działalności gospodarczej. Przedstawione analizy udowadniają jednak, że podstawy etyki katolickiej i protestanckiej tworzą wspólny kanon etyki chrześcijańskiej, tworzą wspólnie podwaliny pod sformułowane zasady etyki pracy i działalności gospodarczej. Co więcej, opisujące je koncepcje M. Webera i M. Novaka są ze sobą kompatybilne.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Akerman R., *The Social Challenge to Business*, Harvard University Press, Cambridge 1975.
- [2] Augustine, *The Love of Neighbor*, [w:] M. L. Stackhouse i inni (red.), *On Moral Business*, Eerdemans, Michigan 1995.
- [3] Augustine, *On Good and Evil*, [w:] M. L. Stackhouse i inni (red.), *On Moral Business*, Eerdemans, Michigan 1995.
- [4] Błasiak D., *Godność osoby pracującej w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, [w:] S. Partycki (red.), *Religia a gospodarka*, Tom I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
- [5] Calvin J., *The Moral Law and the Christian Life*, [w:] M. L. Stackhouse, D. P. McCann, S. J. Roels, *On Moral Business*. Eerdemans, Michigan 1995.
- [6] Carroll A. B., *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*, [w:] “Business Horizons”/VII–VIII 1991.
- [7] Chrysides G. D., Kaler J. H., *Wprowadzenie do etyki biznesu*, PWN, Warszawa 1999.
- [8] Clement of Alexandra, *Who Is the Rich Man That Shall Be Saved*, [w:] Stackhouse M. L. i inni (red.), *On Moral Business*, Eerdemans, Michigan 1995.

- [9] Cyprian, *On Works and Alms*, [w:] Stackhouse M. L. i inni (red.), *On Moral Business*, Eerdemans, Michigan 1995.
- [10] Cuff E. C., Sharrock W., Francis D., *Perspectives in Sociology*, Routledge, London & New York 2004.
- [11] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Tow. Naukowe KUL, Lublin 1976.
- [12] Franciszek, *Laudato si'*, Treść encykliki na stronie: https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf, (dostęp: 09.09.2015).
- [13] Fry T., *The Rule of ST. Benedict*, Liturgical Press, 1981.
- [14] Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2002.
- [15] Hintz M. Ks., *Poglądy etyczne Lutra*; www.luteranie.pl, (dostęp: 09.09.2015).
- [16] Jacher W., *Praca i gospodarka w myśli Tomasza z Akwinu i Maxa Webera*, [w:] Partycki S., (red.), *Religia a gospodarka*, Tom I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
- [17] Jacher W., *Myśli Tomasza z Akwinu o pracy ludzkiej*.
- [18] Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Treść encykliki na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Laborem%20exercens.htm>, (dostęp: 09.09.2015).
- [19] Jan Paweł II, *Centesimus annus*, Treść encykliki na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Centesimus%20annus.htm>, (dostęp: 09.09.2015).
- [20] Koleff-Pracka J., Pracki R. Ks., *Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj*; www.luteranie.pl, (dostęp: 09.09.2015).
- [21] Kozek W., *Słownik internetowy PWN*; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/praca;3961600.html>, (dostęp: 09.09.2015).
- [22] Królewicz C. Ks., *Granice przedsiębiorczości w aspektach etycznych*; www.luteranie.pl, (dostęp: 09.09.2015).
- [23] Królewicz C. Ks., *Instytucjonalne zabezpieczenie pozycji człowieka w erze globalizacji w aspekcie etycznym*; www.luteranie.pl, (dostęp: 09.09.2015).
- [24] Królewicz C. Ks., *Globalizacja w aspekcie odpowiedzialności indywidualnej człowieka*; www.luteranie.pl, (dostęp: 09.09.2015).
- [25] Kubisz K. B. Ks., *Karta pracy*; www.luteranie.pl Leon XIII, (dostęp: 09.09.2015).
- [26] Leon XIII, *Rerum novarum*, Treść encykliki na stronie: <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Rerum%20novarum.htm>, (dostęp: 09.09.2015).

- [27] Lewicka-Strzałecka A., *Etyczne standardy firm i pracowników*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 1999.
- [28] Luter M., *Duży Katechizm*; <http://www.luter.pl/files/pdf/DuzyKatechizm.pdf>, (dostęp: 09.09.2015).
- [29] Morrison K., *Marx, Durkheim, Weber – Formations of the Modern Social Thought*, SAGE Publication, London 2006.
- [30] Norris P., Ingelhart R., *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, NOMOS, Kraków 2006.
- [31] Novak M., *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, The Free Press, New York 1993.
- [32] Novak M., *Chrześcijaństwo, kapitalizm i demokracja* [w:] Novak M., Rauscher A SJ., Zięba M OP. (red.), *Chrześcijaństwo, Demokracja, Kapitalizm*, W drodze, Poznań 1993.
- [33] Ober – Domagalska B., *Młodzież szkolna wobec etyki pracy. Polsko-Norweskie badania porównawcze*, Wyd. UŁ, Łódź 2013.
- [34] Piechowski J., *Prorok czy dyktator?*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1988.
- [35] Pius XI, *Quadragesimo anno*; <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Quadragesimo%20anno.htm>, (dostęp: 09.09.2015).
- [36] Piwko S., *Filozoficzne aspekty doktryny Jana Kalwina, Spis*, Warszawa 1987.
- [37] Stackhouse M. L. i inni. (red.), *On Moral Business*, Eerdemans, Michigan 1995.
- [38] Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*; http://katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_indeks.htm, (dostęp: 09.09.2015).
- [39] Trevor-Roper H., *Religion, the Reformation and Social Change: in The European Witch-Craze of the Sixteen and Seventeenth Centuries and Other Essays*, New York: Harper & Row, 1969.
- [40] Walczak-Duraj D., *Ład etyczny w gospodarce rynkowej. Doświadczenia polskiej transformacji*, Wyd. UŁ, Łódź 2002.
- [41] Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Wydawnictwo Test, Lublin, 1994.
- [42] Wolfram K. Ks., *Dostojeństwo pracy*, „Zwiastun Ewangelicki” 9/1962; www.luteranie.pl, (dostęp: 09.09.2015).

WORK AND RELIGION – THE EVOLUTION OF VIEWS ON EMPLOYEE AND INSTITUTIONAL ENVIRONMENT ETHICS IN CHRISTIAN SOCIAL TEACHING

ABSTRACT

The main goal of this article is a presentation of catholic and protestant social teaching and its evolution regarding the labor and business issues. Presented evolution was confronted with theoretical assumption of business ethics levels of analysis: the individual, group and social level, which refers to activities consistent with the principles of Corporate Social Responsibility (CSR).

The analysis lead to conclusion that Christian social teaching has evolved from the issues dealing with the ethics of the employee to the issues involved in Corporate Social Responsibility. Moreover, analysis show that the views of Max Weber and Michael Novak on the meaning of Protestantism and Christianity in the development of capitalism are not contradictory, but rather compatible. Both, Protestantism and Catholicism, greatly influenced the formation of the ethical standards of the modern working man and his institutional environment.

Keywords:

Job, calling, ethics, religion, social doctrine of the church.